

ATHEISME - MARXISME - CHRISTENDOM 1988.

Er is in de politieke sfeer niets zo ergelijks als het verschil tussen intieme gesprekken "in de wandelgangen" en de officiële verklaringen op de tribunes, vooral als het gaat om dezelfde sprekers. We zijn vertrouwd geraakt aan de vanzelfsprekendheid van dit dubbele discours, waarbij een klein aantal ingewijden het eigenlijk allemaal wel weten, maar de bevolking duidelijk niet rijp achten voor die informatie. Toen een Amsterdams katholiek theoloog me twintig jaar geleden toevertrouwde dat "zij" (ik vermoed de theologen) reeds lang wisten dat de Verrijzenis van Jezus hoogstwaarschijnlijk symbolisch moest begrepen worden, maar dat je dat onmogelijk aan de gelovigen kon zeggen, was ik niet echt verwonderd. Toen een Luiks lid van het politiek bureau van de KPB me tien jaar geleden vertelde, dat "zij" (ik vermoed de leiding van de partij) uiteraard heel goed op de hoogte waren van het gebrek aan socialisme en democratie in Oost-Europa, maar dat men met die informatie tegenover de basis toch voorzichtig moest zijn, was ik evenmin verwonderd. Ik vrees dat men een heel lange lijst van dergelijke voorbeelden zou kunnen opstellen als doorlichting van het publieke leven in dit land, waaruit telkens opnieuw het nefaste onderscheid zou blijken tussen de ingewijde top en de massa, voor wie de oude halve waarheden en hele onwaarheden het nog altijd doen. Dit onderscheid is nefast, omdat de allereerste voorwaarde voor een democratische, laat staan socialistische maatschappij een ononderbroken debat tussen zo goed en zo veel mogelijk geïnformeerde burgers is. Een dergelijke diskrepantie vinde we onder meer in het noodlottige gebruik van de termen "links en rechts", waarbij de verwarring tussen de sociaal-politieke en de levensbeschouwelijke betekenis van die woorden kunstmatig in leven gehouden wordt. Zo komt het dat een vrijzinnig neo-liberaal politicus nog steeds als "links" kan worden bestempeld, terwijl radikaal progressieve christenen vaak nog tot het "rechtse" kamp worden gerekend. Die verwarring pas in de verzuilingsstrategie die vooralsnog elke echte doorbraak en politieke verschuiving heeft kunnen tegenhouden.

Maar achter deze ideologische facade gaat een andere werkelijkheid schuil die op lange termijn veel gevaarlijker is voor de toekomst van de hele progressieve beweging in dit land: terwijl het officiële openbare leven nog altijd de facto op die verzuiling berust, van partijen en vakbonden tot kaartersklubs, neemt het indifferentisme en de onwetendheid over de inhoud van de eigen levensbeschouwing alarmerende proporties aan. Vanuit mijn eigen ervaring in het hoger onderwijs en door gesprekken met leraren moraal en godsdienstleer, pastorale werkers en lekenconsulenten wordt het duidelijk dat steeds minder mensen ook maar de basisbegrippen van hun eigen levensbeschouwing kennen en er ook geen behoefte aan hebben, zich daarover te informeren. In de plaats van het officieel geclaimde pluralisme treedt een onverschilligheid die weinig of niets met tolerantie maar alles met machteloosheid te maken heeft. In een aantal landen waaronder vandaag vooral de VSA, wordt dit vacuum opgevuld door een nieuw en gevaarlijk fundamentalisme of door de surrogaatlevensbeschouwingen van allerhand sekten die de afhankelijkheid van de bevolking alleen maar versterken. In dit klimaat is het niet verwonderlijk, dat overtuigde atheïsten en christenen zich steeds meer in de hoek geduwd voelen en als het ware een soort van bedreigde minderheden zijn gaan vormen die alleen nog elkaar als valabele gesprekspartners beginnen te erkennen. De dialoog tussen Leo Apostel en Edward Schillebeeckx (VMT december 1987) en het onverwachte succes van de gespreksavonden van de "Club van Antwerpen" (gemiddeld meer dan 400 toehoorders) zijn tekenen hiervan. Maar ook het merkwaardige feit dat bijna alle progressieve actiegroepen, van de vredesbeweging tot de solidariteitsacties rond apartheid en Centraal-Amerika vooral gedragen worden door een handvol christenen en marxisten die in de praktijk steeds meer gaan samenwerken en blijkbaar behoefte hebben aan een diepere dialoog over hun eigen wortels en hun gezamenlijke toekomst.

Wat willen de marxisten?

Eigen aan het marxisme als beweging — en het marxisme moet per definitie een beweging zijn als het niet tot een academische marxologie wil verschralen — blijft de strijd tegen de aliënering en de toenemende reïficatie. Beide termen hebben sinds Marx en Lukás allerlei nieuwe benamingen gekregen, vooral door de inbreng van de Frankfurter Schule, maar de kern van de zaak blijft de noodzaak van de verandering van de

maatschappelijke structuren en, dus, van een re-volutio, een omwenteling van het maatschappelijke bestel. Ondanks alle inzicht in het belang van de menselijke individuele psyche en de ontplooiing van de seksualiteit blijven de marxisten de afschaffing van het privébezit van de productiemiddelen als noodzakelijke voorwaarde stellen. Ook waar ze, terecht, het mechanische determinisme van de basis-bovenbouwinding verwerpen, blijven ze volhouden dat een echte desaliënatie van de mens slechts mogelijk zal zijn in een post-kapitalistische maatschappij. Daar we het essentieel over een praktijk hebben, moeten we ons na meer dan honderdveertig jaar afvragen, wat het marxisme zoal bereikt heeft en hoe het intussen geëvolueerd is. Uit de kleine emigrantengroep rond Marx en Engels zijn sinds het einde van vorige eeuw de grote instituties gegroeid die we gewoonlijk grofweg in marxisme-leninisme en reformisme indelen. Het reformisme heeft, na WO II in een versneld tempo, zoveel basisprincipes van het oorspronkelijke marxisme opgegeven dat het in feite buiten die stroming is komen te staan. Omgekeerd is het nu duidelijk dat het marxisme-leninisme evenmin aan een aantal essentiële punten van het marxisme heeft vastgehouden en op zijn beurt zoveel vervormd (en gereformeerd) heeft, dat het onmogelijk als legitieme erfgenaam kan worden beschouwd. De vraag blijft, of deze vervorming in beide kampen onvermijdelijk was, zoals de tegenstanders van het marxisme, onder meer de nouveaux philosophes, beweren? Gezien de historische evidentie is deze vraag helaas verre van retorisch: wie zich vandaag marxist noemt, moet er de erfenis van het Stalinisme bijnemen, als hij nog geloofwaardig wil overkomen. De mislukking van het expliciet anti-stalinistische "Eurokommunisme" is onder meer een gevolg van de onwilligheid, deze zware erfenis op een ernstige manier te verwerken, want als er één beweging tot "historicizeren" verplicht is, dan is het toch wel het marxisme. Het volstaat niet, met grote en overtuigende argumenten het feodalisme, het kapitalisme en het imperialisme in al hun fasen te verklaren, en te zwijgen over de vaak verbijsterende ontwikkelingen binnen de eigen beweging. Als gevolg van deze ontwikkelingen heeft het marxisme zich, paradoxaal, steeds meer ontwikkeld buiten partijen, vakbonden en regeringen, met het gevaar dat het inderdaad eerder een academische discipline dreigt te worden die de wereld (de ekonomie, de literatuurgeschiedenis, de geografie enz.) probeert te verklaren, maar niet meer gelooft dat ze die ook echt kan veranderen.

Wat willen de christenen?

Het christendom is en blijft een heilsleer die de verlossing (emancipatie) van het "godsvolk" tot einddoel heeft. In tegenstelling tot het marxisme werd en wordt in het historische christendom eerder de nadruk gelegd op de verlossing van het individu als lid van de gemeenschap. Vanuit dit "personalisme" wordt de link gelegd met een bovennatuur en een persoonlijke, buiten de schepping staande God. Alle discussies over de evangelische herbronning, waarbij vooral de nadruk wordt gelegd op de sociale dimensie van de christelijke boodschap, doen niets af aan het feit dat er een kerkelijk gezag bestaat dat in bepaalde gevallen heel duidelijke uitspraken doet over morele en sociale aangelegenheden, uitspraken die een christen niet zomaar naast zich neer kan leggen, hoe verveeld hij er ook mee zit. Ook hier komt het er op aan, de erfenis van de eigen beweging zo eerlijk en zo volledig mogelijk op zich te nemen.

De katholieke kerk — en dit geldt mutatis mutandis ook voor de andere christelijke kerken — is in de loop van die tweeduizend jaar uitgegroeid tot een machtsorgaan dat eeuwenlang de centrale levens- en wereldbeschouwing van de groei meerderheid van de bevolking vertegenwoordigd heeft.

Wie zich vandaag christen noemt, kan en mag vragen over de lange periodes van intolerantie en vervolging van anderenkenden, over de beperking van de seksualiteit en de ontwikkeling van het schuldbesef niet uit de weg gaan met de verwijzing naar een evangelie dat in dat opzicht zuiver zou zijn, evenmin als bijvoorbeeld een benadrukken van de goede bedoelingen van Marx een antwoord is op de ontsparingen van het historische marxisme. De debatten rond de nog steeds ondergeschikte rol van de vrouwen en de leken in de kerk vandaag wijzen erop, hoe beide kampen binnen het christendom met uit de bijbel gegrepen argumenten hun respectievelijke stellingen trachten te argumenteren. Ook hier stemt het onderscheid tussen het beoogde doel en de bereikte resultaten tot nadenken, zowel binnen als buiten de kerk(en).

Het socialisme is oer-kristelijk (E. Bloch).

Wanneer we nu zowel het marxisme als het christendom in een historisch perspectief plaatsen, zouden we er kunnen van uitgaan dat de geschiedenis van de menselijke bevrijding in onze westerse wereld in-

derdaad begint bij de Exodus van het joodse volk uit de slavernij van Egypte (de joden zijn pas *in* die exodus tot een gemeenschap geworden) en zich verder heeft ontwikkeld via de sociaal bewogen optredens van de profeten, tot die bevrijdingsgedachte in de persoon van de profeet Jezus een universele dimensie kreeg (kata holein tein gein — over de hele wereld — katholiek) die een van de oorzaken was van de fundamentele breuk met het jodendom. Deze evangelische beweging heeft dat in de geschiedenis vooral verdergeleefd in de ketterse stromingen (lees hierover onder meer het mooie boek van de marxist Theun de Vries) en is bijna vanzelfsprekend uitgemond in het negentiende-eeuwse socialisme. De provocerende uitspraak van de marxistische atheïst Ernst Bloch moet dus eigenlijk uitgebreid worden naar de joodse wortels van het christendom en later uiteraard tot de inbreng van de Griekse en gnostische filosofieën die hun stempel op alle stromingen binnen het christendom zullen drukken. Mijn hypothese luidt dus dat de officiële christelijke kerken in de negentiende eeuw afgeweken zijn van hun evangelisch-profetische oorsprong, m.a.w. aan de kant van de onderdrukkers en de amcht zijn gaan staan, en dat die leemte legitiem door de al dan niet atheïstische maar in elk geval antiklerikale socialisten werd opgevuld. Dit antiklerikalisme was enerzijds een logisch gevolg van de houding van de officiële kerken, maar heeft er anderzijds ook voor gezorgd dat de marxisten en andere socialistische groepen bijna onvermijdelijk in het kamp van het platte positivisme en het vulgairmaterialisme terecht kwamen die op hun beurt een verenging van de atheïstische levensbeschouwing waren, zonder dat zij of hun tegenstanders er zich van bewust waren. Ook met deze erfenis moet rekening gehouden worden, als we er ooit mee willen afrekenen. Hier ligt de oorsprong van de ongelukkige bondgenootschappen tussen reactionaire en marxistische "atheïsten" die buiten hun afkeer van de godsdienst weinig of niet gemeen hadden. Door de wet van actie en reactie werden dan de sociaalvoelende christenen op hun beurt door het "anti-socialistische" kamp gerecruiteerd, een fatale ontwikkeling waaronder we in België tot op vandaag lijden (wat doet het ACW eigenlijk in een door de CVP gecontroleerde zuil?) Maar ook voor het socialisme had dit zware gevolgen: door de breuk met zijn christelijk-humanistische oorsprong ontwikkelde het socialisme zich steeds meer in de richting van een productivisme en, later, een consumentisme dat het met het kapitaal deelde. Voor de reformistische vleugel werd dit het begin van de verschillende aanpassingsstrategieën binnen het bestaande kapitalistische bestel; voor de marxisten-leninisten leidde dit tot een efficiënte

maar beperkte strategie om de macht te veroveren, maar niet om een nieuwe maatschappij op te bouwen. Het is nu eenmaal eenvoudiger de mens te voeden dan hem te bevrijden. De emancipatorische dimensie werd als utopisme en gebrek aan realpolitieke zin verdrongen en leefde vooral verder in de geschriften van geciteerde maar weinig gelezen auteurs als Bloch en Gramsci. Het gevolg was de dubbele impasse (sociaaldemocratie versus dogmatisme) en de ideologische uitholling van de socialistische inspiratie, netjes gesymboliseerd door de 1 mei-optochten: enerzijds fanfares en majoretten met de verplichte deelname van de werknemers van de socialistische organisaties, anderzijds fanfares en tanks met de verplichte deelname van uitgekozen Oosteuropese staatsburgers.

De basalgemeenschappen

Door de ontwikkelingen in Latijns- en Centraal-Amerika ontstaat er intussen een nieuwe beweging die, merkwaardig maar logisch genoeg, de marxistische analyse verbindt met de christelijke ethische inspiratie. Uit de praktijk van deze basalgemeenschappen ontwikkelde zich van christelijke zijde de bevrijdingstheologie, die, op het oudere werk van Bloch na, nog geen tegenhanger gevonden heeft in het marxistische kamp. Een aantal marxistische publikaties zoals onder meer het Amerikaanse (ook in het Spaans verschijnende) *Monthly Review* zijn aan de analyse van deze ontwikkeling begonnen, maar het is op dit moment duidelijk dat de theoretische inbreng van de christelijke theologen al de rest overschaduwde. De pijlers van deze basisbewegingen zijn het principe van het zelfbeheer en de zoektocht naar een nieuwe religiositeit. Dit model, dat vooral in Derde Wereldlanden succes heeft, kan uiteraard niet zonder meer als voorbeeld dienen voor gelijkgezinde bewegingen in Europa of Noord-Amerika, waar de economische en sociale structuren anders zijn en waar de eigen democratische traditie een rol zal moeten spelen. In dit Westen gaan de aliënering en de reïfictie nog steeds verder (vervlakking van het kulturele leven, uitholling van de menselijke relaties, het "realisme" van business en politiek), maar de oude strijdmethodes blijken niet langer bruikbaar te zijn. De verandering van ons leef- en werkpatroon vereist nieuwe, tot nog toe niet uitgewerkte strategieën. Terwijl de sociale revolutie een noodzakelijke stap blijft, staat ze voorlopig niet op de agenda en zitten we waarschijnlijk in een periode van verzet en bezinning (Gramsci's "loopgravenoorlog") /

het wordt ondermeer tijd dat christelijke en vrijzinnige progressieven eerst opnieuw hun eigen bronnen gaan bestuderen, om dan in staat te zijn, de geschiedenis en de theorie van de anderen te begrijpen.

Atheïsme of geloof?

Atheïsme of geloof zijn beide wetenschappelijk verantwoorde houdingen: ze zijn het resultaat van een keuze en niet de eindsom; van een sluitende bewijsvoering. Dit inzicht, dat me elementair lijkt, moet leiden tot wederzijds respect. Daar geloof mijns inziens moet beantwoorden aan een duidelijke behoefte op basis van een complex aantal factoren, kies ik voor het atheïsme, zonder daarvan een dogma te (kunnen) maken.

Belangrijker dan deze keuze is het engagement voor de emancipatie (de bevrijding) van de mens en de kosmos uit de huidige situatie. Om deze situatie te kunnen begrijpen is het marxisme nodig als essentiële sleutel (J.P. Sartre: "zolang als het kapitalisme bestaat, blijft het marxisme de enige filosofie die de hele realiteit kan verklaren", 1960). Toch is uit de historische praktijk gebleken, dat het marxisme in haar huidige vorm niet volstaat, om deze bevrijding door te voeren. Nu kan men ofwel zich nog eens buigen over dat marxisme om na te gaan wat er aan schort, ofwel gaat men dieper boren naar de historische en theoretische wortels van het marxisme en naar de joods-christelijke tradities waaruit ook het marxistische humanisme gegroeid is. Het is m.a.w. niet voldoende om verheugd vast te stellen dat er zoveel overtuigde christenen actief zijn in allerlei progressieve bewegingen en vandaaruit tactische "eenheidsstrategieën" te ontwerpen, zolang men de vraag ontwijkt, hoe het komt dat christenen en marxisten steeds meer hetzelfde doen en dezelfde standpunten innemen. Dit betekent hoegenaamd niet, dat een aantal knelpunten van ethische aard uit de weg worden gegaan, integendeel; Ik denk zelfs dat we pas over deze verschilpunten (abortus, euthanasiebio-ethiek) kunnen praten, nadat we op het terrein van de sociale en politieke strijd naar elkaar toegegroeid zijn. Dan blijkt ook, hoe genuanceerd zowel vrijzinnigen als christenen over deze problemen aan het denken zijn: ook hier zijn terreinverschuivingen aan de gang.

Het feit dat de officiële kerken en een aantal marxistische en vrijzinnige organisaties moeite hebben met deze ontwikkelingen is nog geen bewijs dat ze verkeerd zouden zijn, wel dat hier op lange termijn aan

een reeks machtsposities gesleuteld wordt die wellicht meer dan wat anders de stagnatie van de progressieve beweging hebben tegengehouden.

Als we even naar ons uitgangspunt terugkeren, waar gesteld werd dat de ongelijkheid aan informatie en besluitvorming elke waarachtige emancipatie blijkt af te remmen, kunnen we alleen maar uit de praktijk leren dat liefdadigheid (of "verzorging" door de overheid) in feite de ongelijkheid tussen de mensen bestendigt, terwijl de solidariteit deze ongelijkheid opheft.